

Культурно-просвітна діяльність українського громадянства за останні два роки¹⁾.

Культурно-просвітна діяльність на користь народних мас здавна вважалась українською інтелігенцією за вихідний пункт її громадської роботи. Живучи в тісних умовинах російського політичного життя, яке до останніх часів зовсім не спріяло розвиткові політичної самодіяльності, інтелігенція українська бачила в культурно-просвітній роботі одиноче поле, де можна було приложить свої сили, свою енергію для праці над піднесенням добробуту народних мас. Але уряд неприхильно поглядав на всякі спроби з боку інтелігенції прийти на допоміч народові в його темності, на всякі прояви громадської ініціативи в ділі народної освіти. В результаті змагання українських народолюбців просвітити свій народ, дати йому в руки початки науки,

1) До обсягу нашої статті не входить огляд політичного життя на Україні,—сформування й життя її партій, еволюція політичної думки й преси: наше завдання—подати нарис тієї культурно-національної роботи, яка стала можливою з часів «свобод» для українського суспільства. Хоча сфера «політики» й культура, дякуючи умовам сучасного життя в Росії, часто дуже тісно між собою звязуються, але все ж таки знесення спеціальних заборон, що до українства, дало змогу виділити в практичному житті питання культурно-просвітного характера.

стрічались на перших же кроках своєї роботи з перешкодами од уряду.

Тільки з кінцем 1904 року, коли по всій Росії повіяло подувом волі, коли після довгих років насильного мовчання громадянство заговорило ясною мовою, поки пувши езоповську балачку,—тільки тоді й українська інтелігенція, беручи участь в загальному рухові, почала виставляти її свої домагання, де рядом з чисто політичними, намічались і культурно-національні постулати: про потребу українізації школи, про скасування гніту над українським словом; па цей останній пункт звернуто було особливу увагу; писали про це в газетах, засилали колективні листи до редакцій, засилали телеграми й депутатії до комітету міністерств. І разом з тим, як хитались твердині старого режиму, падали й заборони над українським словом.

Уряд хоча й осудив прінципіально закон 1876 року, призвавши сам його шкідливість для культурного розвитку українських пардоніх мас, але фактично емансирація українського слова йшла досить туго, і їй ставлено всякі перешкоди. Та проте в кінці 1905 року з'явилася українська преса, і, не вважаючи на те, що їй довелось ставити свої перші кроки під гнітом усіх надзвичайних охорон та воєнних станів, все ж таки придбання своєї власної преси було величезним здобутком для українського громадянства, здобутком, який може як слід оцінити тільки той, хто «з рідним словом тулився мов злодій». Преса дала змогу одкрити систематичну кампанію за осягнення таких необхідних в культурно-просвітній сфері потреб як, народня мова в школі і заснування українських кафедр. Зрівняння дрюку українських книжок в правах з російськими прийшло трохи пізніше, ніж дозвіл видавати газети й журнали, але з весни 1906 року стало вільно і «книги всякі дрюкувати»—постулат, висловлений українцями ще вгадацьких «пактах» 1659 року, здійснення котрого довелось ждати аж цілих $2\frac{1}{2}$ століття!

Закон про товариства і спілки дав змогу й українцям легально закладати просвітні організації. Здавалось, настав той давно сподіваний час, коли розвязались нарешті руки в україн-

ських народолюбців, час, про який стільки мріялось їм, коли вони висловляли свої жалі й муки перед російським громадянством і навіть цілою Європою і ламентували про варварський гніт. Однаке й тут, як і з пресою, не все так склалось, як ждалось. Перш за все «свобода» громадської організації була дуже «призрачна» і, як ми це побачимо зараз на прикладі «Просвіт», уряд звів усі заходи громадянства до дуже скромних розмірів, а часом порозивав їх при самому народженні. Та й самі часи, коли ще не влеглись хвилі революційного руху, коли активніша частина громадянства звертала всю увагу на участь в політичному житті країни, одкладаючи справи чисто культурні на другий день, не дуже спріяли культурно-просвітним заходам. Але все ж таки, навіть взявши на увагу всі ці перешкоди, признали мусимо, що українське громадянство тільки в дуже скромній мірі виконало програму своєї культурно-просвітної діяльності, на скільки вона зазначилась в голосах української преси і намітилась ще в передреволюційні часи. Щоб упевнитись в цьому, досить поглянути на історію «Просвіт», організація котрих становить саму замітнішу частину культурно-національної роботи напого громадянства.

Ідея і сама назва «Просвіти» позичені з Галичини. Там уже в 1868 році було засноване товариство «Просвіта», яке поставило собі метою ширити просвіту в народніх масах і дбати про поліпшення їх добробуту. Перша частина цієї програми власне і виконувалась товариством на протязі трохи не чотирьох десятків літ: товариство видавало книжки, засновувало читальні по селях, філії, громадські магазини-крамниці, позичкові каси, а останніми часами почало видавати часописи і заложило громадсько-промислову секцію. Його робота значно запомогла культурному розвиткові галицького селянства. Галицька «Просвіта» послужила взірцем і для російської України. Тільки в той час, як у Галичині просвітня справа товариства більш-меньш централізована і координована по всіх його філіях, у нас помічамо повний, коли можна так висловитись, розтіч. «Просвіти» виникають цілком незалежно одна від другої, без усякого взаємного

порозуміння, і так, що не мають між собою найменьших зв'язків. Правда, уряд дозволяє одкривати «Просвіти» тільки в межах певної губернії, і об'єднати їх офіціально поки що не можно. Алеж ніщо не забороняє порозуміватись що до програми й напрямку своєї роботи, щоб з часом, коли можна буде об'єднати «Просвіти» в один федераційний союз, вони уявляли з себе більш-меньш однородні організації. Не кажемо вже за те, що координування своєї роботи, взаємне порозуміння приносило б велику користь і зараз, роблячи спільним досвід кожної окремої організації і улекшуючи, наприклад, таку важину справу, як видавництво. На ділі нічого подібного ми не бачимо: кожна «Просвіта» робить на власну руку, до всього доходить «своїм розумом» і, головна річ, за вимком київської «Просвіти», держить свої справи у великій таємниці, так що про діяльність деяких «Просвіт» можна довідатись хиба з розріжнених і випадкових газетних звісток. Справоздання з своєї діяльності за перший рік подали тільки київська, одеська та подільська «Просвіти».

Історія наших «Просвіт» за недовгий вік їх існування єсть наполовину історією «мертвих і непарожденних», яким завчасто закрито очі, або й не дано навіть побачити світу. На скільки взагалі уряд (спеціально-місцева адміністрація) відноситься неприхильно до «Просвіт», видно з того, що, наприклад, одмовлено в реєстрації статутів «Просвіт» у Полтаві, Лубнях, Харкові, Черкасах, с. Колодистому (в Київщині).

Першою зорганізувалась «Просвіта» в Одесі. На установчих зборах, які одбулись в кінці 1905 року, виявилися поміж членами-фундаторами дві течії, що то того напряму, який повинна мати „Просвіта“: „одні казали, що як засоби т-ва спочатку малі і наукові сили т-ва поки що не визначені, то треба відкласти на далі урядження лекцій, курсів, школ та іншу таку діяльність, що потребує значних коштів на удержання власного помешкання і чимало наукових і літературних сил,—тому краще буде спочатку взятися за видання добрих популярних книжок наукового і громадського змісту і за росповсюдження таких книжок, а це можна зробити і з невеликими грішми і силами,

увійшовши у спілку з якою книгарською фірмою. Другі-ж доводили, що на Україні єсть уже де-кілька видавництв, котрі ведуть діло досить добре (на їх думку), і можна сподіватися, що після скасування цензури, що незабаром має бути, видавнича діяльність значно поширитися, Просвіта ж повинна гуртувати і єднати людей і допомогати культурно-просвітному розвитку найголовніше живим словом, уряжувати лекції, вечори то-що, для чого повинна мати своє власне поміщення, а що до засобів і сил, то вони знайдуться, аби тільки люди з самого початку бачили добре діло. Цей погляд взяв перевагу»...¹⁾ Одеська «Просвіта» зробилась місцевим українським клубом, де збирались люди для „втіхи і забави“; вона споружувала вечірки, концерти, спектаклі і цілий ряд рефератів. Як свідчить „Одчот“ товариства, за 1906 рік було прочитано 61 реферат та за першу половину 1907 року 36 рефератів; 40 рефератів було присвячено окремим українським письменникам, 21—українській історії, 9—укр. фольклорові й етнографії, 2—укр. театровій музиці, 5 — національному питанню, останні — іншим питанням. Ми не маємо близчих відомостей про те, якого характеру були ті реферати, чи носили вони характер більше науковий, чи популярний, що ж до того, як приймались ті реферати пубlicoю, то маємо свідоцтво самого справоздання т-ва, що „на сих наукових вечорах слухачів було не так багато, як бажалося“. Впорядковано було й шевченковський вечір та 6 спектаклів. Вечори одбувалися з танцями. При товаристві заведено читальню й бібліотеку, буфет, нанято гарне помешкання, одним словом надано йому чисто клубний характер. Безперечно, що для об'єднання української колонії в Одесі на ґрунті товариських взаємин, „Просвіта“ де-що зробила: їй удалось притягти до себе чимало членів. Видавнича діяльність товариства виявилася в надрукованні брошури М. Кормаря „Запорожські вольності“.

¹⁾ Одчот укр. тов. «Просвіта» в Одесі за 1906 рік. Од. 1907, стор. 4.

Слідком за одеською почали засновуватись і другі «Про- світи»—подільська, київська, катеринославська. Остання, так само як і одеська, виявляє з себе літературно-артистичне товариство, хоча їй посчастливо поширити свій вплив і по-за межі самого Катеринослава; в губернії засновано дві філії (с. Кринички і с. Амур), котрі згодом повернулись в самостійні товариства. За те київська і подільська «Просвіти» намагалися стати дійсно просвітними товариствами, і найбільше виправдали свою назву. Обом весь час стояли і стоять на перешкоді заборони з боку уряду, котрі звели, наприклад, просвітну діяльність київської «Просвіти» виключно до видавництва, бо ні одне з прохань про засновання філій або читалень по селах не було задоволене, навіть заборонено відкрити читальню й бібліотеку в самому Київі. Взагалі над київською «Просвітою» з самого початку висів дамоклів меч, який одного разу реально виявив себе в формі масових арештів членів товариства у Київі. Товариство видало досі 10 брошуру у 43.000 примірниках. Видавнича діяльність товариства, спеціально вибір брошуру для видання, викликала деяке незадоволення серед цевної частини українського громадянства. Особливо в різкій формі критиковало її на сторінках київського «Слова». Ще на перших установчих зборах членів товариства виникла діскусія на тему,—якого напрямку мають видаватись книжки «Про- світи». Частина присутніх стояла на тому, що видання «Про- світи» повинні носити характер політичний, агітаційний; безпар- тійним видавництво бути не може,—сучасний момент перебуду- вання політичного життя вимагає насамперед підручників не для дітей, а для дорослих,—як здобути новий вільний політичний і соціально-економічний лад. Однаке більшість висловилась за те, що видання товариства не повинні носити характера якоїсь пар- тійності; вони мають бути цілком міжпартийним, відповідно до загальної культурно-просвітної мети товариства, і через те видан- ня навіть політичного або економічного змісту мусять бути ха- рактеру виключно теоретично-наукового, а не агітаційного. Ра- зом із тим треба дбати й про видання шкільних підручників для того, щоб забезпечити матеріалом для науки майбутню українську

школу¹⁾). Цей погляд і ліг в основу видавничої діяльності товариства. З виданих досі 12 книжок, три належать до історії (коротенька історія козацьких часів на Україні; про війну за незалежність північних американських штатів од Англії, і про Ірландію), одна про земельну справу в Новій Зеландії, одна по географії рідного краю (Кубанщина), три брошури утілітарного змісту, одне оповідання Франка і 2 календарі. Усієму розвиткові видавництва товариства стає на перешкоді брак фондів. Окрім видавництва, київська «Просвіта» організувала ряд концертів і вистав з рефератами (про Грінченка, Шевченка, Марка-Вовчка, Карпенка-Карого і Самійленка), кілька популярних відчитів про холеру; вона зібрала досить значну бібліотеку (понад 5.000 книжок), яку, однаке, адміністрація не дозволяє отворити для публичного вживання. Завязати тісніші відносини з селом «Просвіті» і досі не вдалось; одкривати філії або читальні по селах уряд рішуче забороняє, а не маючи практичних стосунків з селом, товариство не може стати з ним і в близчі духовні стосунки. Київська «Просвіта» має характер літературно-артистичної інституції; хоча їй вдалось придбати досить значне число членів (в Київі та в губернії до 400 чоловік), але фактично близчу участі в житті товариства бере хиба десята частина тих людей; стати українським клубом, як одеська «Просвіта», київська не стала.

В той час як київська «Просвіта» найбільше виявила себе в сфері видавництва, подільська дбала про поширення українських книжок в народі, про організацію читалень та продажу укр. видань. З цього боку їй вдалось за 1½ роки свого існування зробити більше, ніж якій іншій «Просвіті». Товариство офіційно почало існувати з весни 1906 року, але ще в кінці 1905 року його ініціатори («Організаційний відділ подільського українського товариства «Просвіта») оголосили свою «національну програму українців подолян», в якій зазначили свої дезідерати в сфері

¹⁾ Звідомлення тов. Просвіта у Київі. К. 1907, ст. 17—18.

просвітпій, суспільно-політичній та економічній. «Программа» в 1-му пункті просвітних дезідератів вимагала: «початкова освіта й нижча професіональна повинна даватись українським дітям українською мовою, до якої на вищих ступнях школи прилучається й мова російська, яко загально-державна. В середніх та вищих школах також українською мовою повинні викладатися історія України-Руси, українська мова та її література, заким виявиться можливість викладу всіх наук по всіх школах України українською мовою». В політичних справ програма стояла за чотирьохчленну формулу виборів до Думи і за самостійність земського самоврядування, за урівноправнення української мови в державних інституціях з російською, в економічних—за наділення селян землею, нарізанною на викуп з земель державних, удільних, монастирських, «а там, де цих земель немає — з земель приватних земледержавців, які мусять спродувати їх по потребі у державний банк»; за комоссацію (перехід на хуторі), за зміну функцій селянського банку, «котрий би мав право й на перший обовязок скуповувати землі державців та спродувувати їх малоземельним і безземельним селянам на викуп надільними частками, без жадної приплати ніперед, але з тією умовою, щоб наділи ті йшли під хуторне господарство»; далі згадуються в загальних рисах закони про охорону праці, безпосередній подоходний податок і т. ін.» Ця програма являється цінним документом для характеристики класового стану й світогляду діячів подільської «Просвіти». Поміркованість программи подолян, певна річ, відбилась і на характері їх діяльності, що однаке не врятувало подільську «Просвіту» від закриття. «Просвіта» організувала бібліотеку-читальню і продаж книжок в Камянці,—за весь час існування товариства випродано було там 21000 книжок, — розсилала по селах невеличкі бібліотеки укр. книжок. Товариство мало філію в Могилеві, що тулилась біля редакції тижневика «Світова Зірница», одкрило 8 бібліотек-читалень в могилевському повіті. В 17 селах одкрити бібліотеки не дозволила адміністрація. Несподівано влітку камянецьку «Просвіту» було закрито за те,

що в деяких її членів знайдено було під час трусу кілька книжок, виданих явочним порядком.

Така сама доля спіткала трохи пізніше й катеринодарську «Просвіту». Це товариство встигло заснувати 15 філій по станціях Кубанщини. В чому виявилась їх діяльність, ми не знаємо, бо взагалі про діяльність кубанської «Просвіти» в пресі повілялось дуже мало звісток. Тільки після того, як закрито було «Просвіту», пройшло повідомлення, що вона збиралась робити багато дечого корисного: і лекції організовати, і школу заснувати, і підручники видавати. Першим *memento mori* для кубанської «Просвіти» було зачинення влітку 1907 року чотирьох філій «за вредную деятельность».

Окрім цих чотирьох «Просвіт», діяльність котрих виявилась більш-меньш в чомусь реальному, як по заходах, так і по наслідках, засновано ще «Просвіти» в Житомирі, Чернігові, Миколаєві, Новочеркаську, Мелітополі, Холмщині, Сідлеці й Баку. Більшість їх перебуває ще в стадії початкового організування, деякі вже робили спектаклі, вечірки; взагалі, сказати щось певного про їх діяльність трудно. Енергійніше од других показують себе (на скільки можна бачити з газетних відомостей) «Просвіти» Миколаївська та Чернігівська.

Зводячи до куни всі ці відомості про життя наших «Просвіт», ми бачимо, що вони мають наскрізь т. зв. інтелігентський характер. Вони відповідають хиба що потребі, правда цілком слушній, наших свідомих національно інтелігентів еднатися в товариства, які б задовольняли їх інтерес до національної питуки (театру, співу, красного письменства), потребу в своїй українській читальні та бібліотеці, одним словом, які б служили українським клубом. В більшій або меншій мірі ці функції національних клубів і виконують трохи не всі наші «Просвіти», за виїмкою київської, котра на першому плані поставила видавництво. Як що приглянувшись до тих вісток, що подаються по газетах про „Просвіти“, побачимо найчастіше звістки про те, що от така то й така „Просвіта“ впорядкувала шевченковський вечір, концерт, або спектакль; далеко менше є звісток про лекції або реферати. Не

скрізь організовано й бібліотеки-читальні, в яких почувається велика потреба, особливо серед шкільної молоді. Д-р Просвітанин, наприклад, в своїй статті про одеську Просвіту ставить в особливу заслугу її розвиток через пеї національної свідомості в одеських українців: „Просвіта“ підняла дух українців, почуття їх національного і людського достоїнства, підвисила інтерес до свого народа, до своеї культури й літератури і, що стало вже для всіх очевидним, витворила в Одесі українське суспільство, з яким уже рахуються, про яке балакають і яке мусять визнавати, чого раніше не було... Українська культура в Одесі перейшла на народне поле, перестала бути длом невеличкого гуртка українських інтелігентів-патріотів, становиться народною справою і вже зараз пустила парости“. 1) Що до останніх слів автора, ми по-зволимо собі допустити де-які сумніви, бо фактичних даних про те, щоб справді одеська „Просвіта“ стала „народною справою“, ми щось не добачаємо. На жаль „одчот“ товариства зовсім не подає відомостей про соціальний склад його 475 членів, що рахувались з кінцем 1906 року. За те говорючи за реферати, д. Просвітанин сам каже, що „по середах збиралась більш інтелігентна публіка; робітників та майстрів і взагалі простого люду бувало до 10%, по суботах же їх бувало до 25%“. 2) Щоб стати справді „народною справою“, одеській „Просвіті“ треба зробити все те, що ставить у її програму д. Просвітанин: „занести філії по окраїнах та пригородах, де живуть селяни, устроїть в автіотріях відчити, розшукати для цього лекторів, зорганізувати ширшу продаж книжок, подбати про школи і т. д.“ Не треба забувати, що взагалі нашим „Просвітам“ доводиться мимоволі конкурувати з російськими просвітними інституціями, які вже встигли добре зорганізуватись, придбали чималі засоби, пустили глибокі корені серед городської робітничої людності; щоб ця конкуренція була успішною, треба яко мога більше демократизуватись і

¹⁾ «Україна», 1907, I, ст. 46—47.

²⁾ Там же, ст. 41.

звертати найбільшу увагу на те, щоб залучити до себе ті верстви городського населення. Досі ж, як одеська, так і більшість наших „Просвіт“ об'єднували сливе виключно інтелігенські кола.

Селяне не тільки не належать, за спорадичними виїмками, до членів „Просвіт“, як це ми бачимо в Галичині; але павіть здебільшого не являються й об'єктом безпосереднього впливу „Просвіт“. При тому звуженню сфери своєї діяльності, яке терплять поки що всі „Просвіти“, служити для потреб культури серед широких пародних мас могло тільки видавництво та розповсюдження книжок. В дійсності ж тільки на Поділлі вдалось заснувати 8 сільських читальень, дві філії в каторинославщині; коли лічити за сільські філії і ті 15 кубанських філій по станицях, то всього матимемо 35 пунктів, де наши «Просвіти» вели свою роботу як раз на селі (з них залишилось зараз тільки 2 в каторинославщині). На всю велику територію України—25 просвітних пунктів—це така крапля в морі, як і ті 12 брошуру, що їх видала київська «Просвіта». Але все ж таки ці 12 брошуру — якийсь реальний здобуток, і нема жадного сумніву, що звернувши всю свою увагу на видавництво, київська «Просвіта», стала на найбільш раціональний шлях. Коли б кожна «Просвіта» як що вона не може приступити до самостійного видавництва, та хоч би зашомогала київській, а потім організовувала розповсюдження книжок по селах, то все ж таки мали б на рік кілька десятків брошуру. А то зараз, коли троха не в кожній губернії є своя «Просвіта», головним українським видавництвом зостається все таки петербургське «Добродійне товариство», котре розпочало свою діяльність ще в беспросвітно-темні часи кінця 90-х років. І от в решті решт виходить, що тоді як сотні й тисячі народніх брошуру московською мовою по всім тим питанням, які зараз найбільше на часі — про громадській лад, про соціально-економічні справи і по всім галузям практичного знання,—заливають книгарський ринок на Україні, українських брошуру з'являється по прежньому мізерних 2—3 десятки на рік.

Не краще стоять діло і з організацією продажи українських книжок; зроблено де що тільки подільською «Просвітою», по

інших же ніяких заходів у цій справі ми не добачаємо. Про школу й балакати нічого. Одеська «Просвіта» спочатку завела балачки про гімназію, і наше громадянство мало втіху вичитати з газет, що ось незабаром одкриється українська гімназія в Одесі; далі прочули ми вже про початкову школу, але з усього цього досі нічого не вийшло. Що до популярних відчitів, які при певній системі й впорядкованності могли б до якої міри служити суррогатом національної школи, то на лекції i рефрати одеської «Просвіти» не можна рахувати серйозно: не кажучи вже за те, що висока плата за слухання (20 i 50 коп.) мусила закривати доступ на ці лекції біdnіщим верствам громадянства, вже й самий вибір тем цих лекцій міг бути цікавим хиба для гуртка спеціалістів або членів якогось «кружка для самоосвіти» а не для широкої публіки. Що могли дати робочому людові живого й пожиточного, такого, що зачіпало б болючі питання сучасного життя, відчiti, наприклад, на такі теми: «звідки взялися с. Біляєвка та Яски одеського повіту», «голосіння на похоронах в українців», або «громадські відносини на Україні до XIV віку»?

Таким способом українські «Просвіти» за $1\frac{1}{2}$ —2 роки свого існування, помимо признання неспріяючих умов, дуже в малій мірі виконали те своє завдання, що стоїть сливе в одинакових словах, яко перший параграф статуту кожної з «Просвіт»: товариство «має на меті допомагати розвиткові української культури i першим чином просвіті українського народу його рідною мовою». Як далекі наслідки роботи наших «Просвіт» од того, що малювалось в мріях, коли стало вільно працювати на культурно-просвітній українській піві! Тоді здавалося одразу, що просвітний рух захопить широкі круги української інтелігенції, привабить нові сили, витворить кадри культурних робітників, перейде в народні маси, покриє всю Україну сіттю просвітних філій та читалень; здавалось, що організована просвітна робота допоможе сконцентрувати в руках «Просвіт» грошові засоби, на які можно буде роспочати на широку ногу видавництво українських книжок, поставити на певний шлях шкільну справу, і

багато ще де чого мріялось тоді. Занадто скромні розміри, в яких проявляється сучасне життя наших «Просвіт», показують, на скільки слабий ще український національний рух, як мало ще поширена національна свідомість,—не кажучи за маси, де вона тільки що починає прокидатись, але й серед нашої інтелігенції... Як багато ще треба доложити енергії, неослабного напруження всіх сил для того, щоб пе падаючи під безперестанними ударами ворожої потуги, не зневіряючись серед повальної ростічі, денационалізації й ренегатства, продержатись до тої доби, коли вільному розвиткові українського народу не стоятимуть на перешкоді ті всіляки заборони й утиски, що гальмують зараз і без того слабий український рух.

Слабість, незорганізованість, нечисленність наших інтелігентських сил виявилась ще в інших спробах організованих заходів біля культурно-просвітної справи—на полі шкільництва. Зразком цього може служити історія з «Всеукраїнською спілкою вчителів і діячів народної просвіти», що зорганізувалась в 1906 році, паралельно з «Всероссійскимъ союзомъ учителей». Спілка заснувалась для того, щоб «домагатися реорганізації народної освіти на Україні на основах волі, демократизації й націоналізації». Щоб досягти своєї мети, Спілка мала «розробляти головні питання народної освіти на підставі згаданих принципів, популяризувати результати тих дослідів і, взагалі, ширити серед народу і вводити в життя ідеї та завдання, на яких засновано спілку». ¹⁾ Спілка сливе нічим не заявила себе в практичному житті. Делегати її побували на з'їзді представників національних учительських організацій, що відбувся в початку червня 1906 року у Фінляндії; скоро було зроблено кілька арештів серед учителів, членів спілки, і цього було досить, щоб розбити цілу організацію. З того часу про Спілку нічого більше й не чути. Взагалі в справі популяризації ідеї зукраїнізовання

¹⁾ «Проект статуту Всеукр. спілки вчителів і діячів народної освіти», К. 1906, ст. 4.

народп'ої школи зроблено самі мінімальні заходи, які зовсім не стоять в пропорції до такої важливої справи, як заведення народної мови до шкіл. Окрім двох-трьох брошюр Б. Грінченка, кількох статей і заміток в «Громадській Думці» та «Раді», та ще статей С. Русової по російських виданнях, про це піде більше не писалось і не говорилось, пе велось ніякої агітації, не робилось жадних практичних заходів¹⁾. Навіть не використовано дозволу з боку міністерства на пояснення в школі незрозумілого в книжках українською мовою, дозволу, який прийшов в кінці 1906 року і сливе не звернув на себе ніякої уваги. Так само піде не використано було практично дозволу завести виклади української мови й літератури по середніх школах. Промайнули чутки про те, що українська мова, якою предмет гімназіяльної науки, заводиться у Камянці, Одесі, Умані, Київі. але досі їх немає, і про це, здається, і говорити перестали. Може скоріше очекаємося викладів української мови, історії й літератури в Камянецькій духовній семінарії, на що недавно одержано дозвіл—у відповідь на постанову з'їзду духовенства, що відбувся торік в осені.

Далеко успішнішим і інтенсивнішим був рух за українськими кафедрами, який виник якось несподівано, але прийняв дуже широкі, як на наші обставини, розміри, і зробився справді всеукраїнською акцією, в котрій взяли участь найріжнородніші круги нашого громадянства. Історія ця досить відома, і ми нагадаємо її в самих загальних рисах. В 1872 році Євген Желехівський, відомий автор «Малорусько-німецького словаря», писав до Драгоманова: «великий жаль стискає мое серце, що навіть у Київі, у Харкові немає ні по університетах, ні по гімназіях осібної науки малоруського язика»²⁾. Мати виклади української мови

¹⁾ Одиноке, що зроблено для того, щоб росчистити шлях для будучої укр. школи—це видання ряду українських шкільних книжок: граматок, читанок, арифметик, що можуть придатися як підручники для початкової науки.

²⁾ М. Драгоманов. Австро-руські спомини. Л. 1889, ст. 119.

в університеті—здавалось, мабуть, зовсім утопічним бажанням у 70-ті роки для українців російських. І хоча далі увага українолюбців звернулася в бік наукового ізучення рідного краю, і це узучення справді було поставлено на серйозний ґрунт, однаке ніхто не заявляв про потребу заведення українознавства в круг предметів університетської науки. Натурально, що в ті часи, коли видання «Наукового Товариства імені Шевченка» були в числі «абсолютно заборонених» для ввозу до Росії, коли заборонено було дрюкувати граматику української мови, тоді говорити про українські кафедри було принаймні чудно. Але *tempora mutantur*. Проголошення принципів волі слова й наукового досліду було досить, щоб серед українських постулатів, піднесених громадянством, заявлено було й домагання українських кафедр. Заяву цю подали до своєї професорської колегії одеські студенти в осені 1905 року; мало не одночасно про те саме було подано петиції до рад київського та харківського університетів од гуртів української інтелігенції з Чернігова, Харкова та Полтави. В кінці 1906 року питання про українські кафедри було підняте київським студентством. Збірка 16 жовтня 1906 року постановила домагатись засновання чотирьох українських кафедр у київському університеті: мови, історії, літератури й права (з дослідженням економічних відносин на Україні). Студенство гаряче підтримувало постанову збірки. Домагання українських кафедр зробилось бойовим гаслом в житті українського студенства в Києві за 1906/7 академічний рік. До університетської ради було подано за підписом 1430 студентів докладно умотивовану заяву про потреби заснування кафедр з українознавства. Всім відома одповідь, яку одержало студенство на цю заяву від офіційного голови університета, ректора: на справедливі домагання студенства ректор заявив, що київський університет содержується на державні гроші і тому, мовляв, в ньому виклади можуть відбуватися тільки державною мовою. Така відповідь не здивувала нікого, хто був знайомий хоч трохи з київською професорською колегією та її настроем. І в той час, як київські студенти-українці вислухували від свого ректора сентенції про

«державний» характер університету, в Одесі з початком 1907 р. роспочав виклади української історії українською ж мовою прив.-доцент Ол. Грушевський, а в Харкові історично-філологичний факультет постановив прохати міністерство, щоб заведено було кафедри української літератури й історії. Одеські й харківські професори показали, що для них домагання українського студенства й громадянства зовсім не «пустий звукъ». А що ці домагання укр. кафедр були виразом гарячого бажання з боку широких кругів українського громадянства,—це показує надзвичайно цікава література «листів до редакцій», які почали надсилати до «Ради», а почали й до «Рідного Краю» з усіх кутків України. Ці листи, з котрих деякі були покриті сотнями підписів, йшли від найріжнородніших категорій суспільства: тут були листи від учнів та учениць ріжних середніх та низких шкіл, від вчителів, служащих по ріжних урядових та приватних інституціях, театральних товариств, робітників, приказчиків, солдатів, селян та ін. Усі листи висловляли гарячі сіmpатії справі націоналізації школи на Україні взагалі і заснування українських кафедр в університеті зокрема. Виявився наче всеукраїнський ілебісціт, огляд силам свідомого українського громадянства, який показав ступінь поширення української ідеї в масах нашої людності. І хоч як, порівнюючи до кількості української людності, не велике те загальне число голосів, які зозвались через ці листи за потребою в заснованні українських кафедр, але й вони, а особливо ті сотні селянських та робітничих голосів, дають яскраве й вельми цінне свідоцтво того, що український рух уже починає виходити з вузьких меж кружковщини. І ці голоси не пролунали марно: новий академічний рік 1907/8 приніс цілий ряд курсів з українознавства не тільки по трьох університетах, що стоять на українській території, але й у Петербурзі. В тому самому київському університеті, де ще так недавно недопущено читання українських рефератів на археологичному з'їзді, заведено, як основні предмети, українську історію й літературу, при чому виклади іст. української літератури почалися вже з цієї осени: проф. Лобода читає історію нової «малорусской» літератури, а

проф. Перетц—практичні вправи по старій українській літературі. Той же проф. Лобода читас історію «української» літератури на вищих жіночих курсах і на т. зв. вищих вечерніх жіночих курсах. В Харкові проф. Сумцов почав читати *українською* мовою курс української народної словесності, проф. Халанський читатиме курс української мови та вестиме практичні заняття по історії української мови; проф. Багалій читатиме історію України з практичними заняттями. В Одесі проф. Ол. Грушевський знову має читати історію України *українською* мовою. В Петербурзі на вищих жіночих курсах д-ка Ол. Єфіменко читає українську історію; на черзі стоїть заведення там кафедри української мови¹⁾. Всі ці здобутки ще не єсть задоволення тих вимог, які поставило торік українське студентство, підтримане в цьому громадянством; але вони являються першим і дуже важним з принципіяльного боку кроком, і через те заснування цих кафедр та курсів—велика моральна побіда української ідеї, побіда, яка принесе в будучості великі практичні наслідки. На темному фоні розбитих надій, серед невдач і розчаровань, які зазнадо українство за перші ж два роки свого «вільного» життя—нові кафедри з українознавства служать світлим промінем, котрий освічує українцям шлях до дальнішої культурної роботи, конечна мета якої—прилучення наших широких мас до сім'ї цівілізованих народів.

До певної міри в звязку з справою українських кафедр, що мають задовольнити потребам українознавства, стоїть ще й організація публичних українських викладів. Спорадично такі виклади (д. Стешенко) влаштовувались торік у Київі. З цього року за їх організування взялося Українське Наукове Товариство в Київі. Статут цього товариства затвержено ще в кінці 1906 року, але перші установчі збори його відбулися тільки весною 1907 року, а справжня робота в цьому почалась уже після літа. Обібраний головою Українського Наукового Товариства, проф. М. Грушев-

¹⁾ Згадати слідує ще за український відділ по классу драми в музично-драматичній школі М. Лисенка у Київі, де історія укр. драми і декламація викладаються по українськи з початку 1906 року.

ський, який володіє блискучим таланом організування наукової роботи, виробив план його діяльності, принятий загальними зборами, а з осени план цей почали став переводитись в життя. Товариство почало влаштовувати наукові засідання, доступні й для пе-членів, з рефератами по українській історії й літературі. Досі одбулося уже чотири таких засідання, котрі викликали велике зацікавлення з боку київського українського громадянства, особливо—академичної молоді. Тепер ще, окрім цих засідань, Товариство гадає спорудити ряд публичних викладів. Гарні початки позволяють надіятись, що молоде товариство зуміє витворити на українськім ґрунті наукове огнище, котре, може, відограє в нашім житті ролю, подібну до тієї, яку виконувало й виконує Наукове Товариство імені Шевченка в Галичині. Безперечно, що об'єднання українських наукових сил, тепер ще розріжнених, примушених тулити свої праці з українознавства «по чужих хатах», мусить чимало прислужитись для розвитку національної української культури.

Преса, «Просвіти», кафедри, Наукове Товариство и публичні лекції—оце ті реальні здобутки українського суспільства, що випали на нашу долю серед загальних здобутків на полі громадського життя Росії з епохального 1905 року. Вони послужили тим заряддям, котрим узбройлось українське громадянство для боротьби за здобуття собі національних прав, для освідомлення народних мас і розбудження серед них національного почуття. Але на жаль, наше громадянство виявило в своїй праці занадто мало єдності, мало солідарності, координованості й планомірності. Навіть при тих невеличких силах, які має українство, можно було б краще повести діло, як би не фатальна ростіч, нахил до фракційності й гуртківства, що ставить загально-признану рису в характері українців, які не дурно мають славу індівідуалістів. І цю рису доводиться «учитувати», підводячи суму того, що зробило українське громадянство на полі колективної діяльності в культурно-просвітнім напрямку.

Д. Дорошенко.
